

Галина ДІДИЧ (Кіровоград, Україна)

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ» ТА «ІМПРОВІЗАЦІЯ» У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті подається теоретичне обґрунтування поняття «творчі здібності» та «імпровізація», розкривається сутність і зміст цих понять.

Ключові слова: творчість, здібності, імпровізація, музична діяльність, розвиток, музичний слух, почуття ритму, виховання, навчання.

The article deals with the theoretical justification of the notions "creativity and improvisation". The essence and meaning of these concepts manifest themselves in the accumulation of knowledge and skills. The essence of these concepts turns at speed, depth, strength and duration of mastering the means and methods of operations, the ability to clearly transmit the mood of the moment with its unexpectedness and surprise.

Keywords: creativity, ability, improvisation, musical activities, development, a sense of rhythm training, upbringing, teaching.

Постановка проблеми. Центром концепції розвитку музично-педагогічних та мистецьких факультетів педагогічних навчальних закладів є творча особистість.

У сучасному суспільстві, практиці музичного виховання і навчання виникла проблема пошуку нових засобів у розвитку музичних здібностей, які є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості. Питаннями розвитку здібностей особистості завжди цікавили вчених, філософів, психологів, педагогів, музикознавців, композиторів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема здібностей глибоко досліджена в психолого-педагогічній науці. У першу чергу слід назвати теоретичні концепції, розроблені в працях С.Рубінштейна і Б.Теплова. Проблемами музичного розвитку займалися Т.Артем'єва, В.Белобородова, В.Ветлугіна, Н.Лейтес, С.Науменко, К.Тарасова, Ю.Цагареллі та ін.

Психологи вивчають психічні явища, які визначають здібності до музичної діяльності (Б.Ананьєв, П.Анохіна, Т.Артем'єва, Е.Голубєва, Н.Лейтес, Б.Ломов, О.Мелік-Пашаєв, В.М'ясищев, А.Петровський, К.Тарасова, Б.Теплов, І.Якиманська та ін.).

Шляхи та методи формування й розвитку музичних і музично-творчих здібностей досліджували А.Арісменді, Е.Башич, П.Вейс, В.Верховинець, Д.Кабалевський, М.Картавцева, М.Леонтович, К.Орф, К.Стеценко та ін.

У сучасній музичній психології особливо актуальною є проблема формування імпровізаційних і творчих здібностей. Відомими є фундаментальні дослідження з психології творчості Л.Виготського, А.Брушлінського, Б.Кедрова, Я.Пономарьова, В.Роменця, С.Рубінштейна, О.Тихомирова та ін. У музикознавчому аспекті досліджуються механізми впливу музики на людей у зв'язку з їх психічною організацією (Б.Асаф'єв, Л.Баренбойм, В.Медушевський, Є.Назайкінський, А.Сохор, Б.Яворський та ін.)

Над проблемою формування імпровізаційних та творчих навиків працювали також Л.Баренбойм, А.Баташов, К.Берендт, Н.Ветлугіна, М.Картавцева, Д.Коллієр, В.Конен, А. та О.Медведеві, Є.Месснер, Г.Нейгауз, Є.Овчинніков, У.Сурджент та ін. Вагомий внесок в історію імпровізації зробили І.Бриль, Л.Івенс, Д.Крамєр, Д.Мехеган, М.Шмітц, Ю.Чугунов та ін.

Актуальність дослідження визначається і тим, що, незважаючи на значну кількість теоретичних і емпіричних досліджень, які було проведено в галузі музичної освіти, значущість вивчення даної проблеми не знижується і тепер.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття «творчі здібності» та «імпровізація» в науковій літературі, а також в розкритті сутності і змісту цих понять.

Виклад основного матеріалу. Уважається, що здібності – це індивідуальні особливості особистості, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного роду діяльності, які не зводяться тільки до накопичення знань, умінь і навичок, вони виявляються у швидкості, глибині, міцності та тривалості оволодіння засобами і прийомами діяльності.

До розробки проблем, пов'язаних з розвитком здібностей, слід віднести й проблему розвитку музичних та творчих здібностей. Над проблемою розвитку творчих здібностей особистості працювали вітчизняні педагоги Б.Асаф'єв, П.Блонський, Н.Гродзенська, Д.Кабалевський, Г.Рогаль, М.Румер, Н.Сац, В.Шацька, С.Шацький, Б.Яворський та ін.

Серед праць, у яких розглядалися проблеми музичної психології, психології розвитку музичних здібностей, можна виділити праці Г.Айзенка, С.Беляєвої-Екземплярської, Л.Бочкарьова, В.Богословського, Г.Когана, В.Медушевського, Є.Назайкінського, І.Петрушина, Є.Рогова, Б.Теплова, Г.Ципіна та ін.

Здібності до музичної діяльності розвиваються на основі природних задатків, пов'язаних з особливостями нервової системи. І для того, щоб такі здібності виявлялися, необхідно кожному індивіду багато працювати. В.Богословський у навчальному посібнику із загальної психології стверджує, що при рівних умовах здібна людина досягає більш високих результатів у зрівнянні з менш

здібними. Високі досягнення здібною людиною є результатом відповідності комплексу нервово-психологічних якостей вимогам діяльності.

Творча діяльність складана та багатогранна, вона вимагає від особистості визначених якостей, як фізичних так і психічних. Тому здібності неправильно зводити лише до однієї якості, наприклад, «гарний музичний слух». В.Богословський приходиться до висновку, що здібність – синтез якостей людської особистості, який відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення у цій діяльності. Також вчений виділяє різновиди здібностей згідно їхньої спрямованості [4: 42].

Одна з основних робіт, присвячених музичним здібностям є праця Б.Теплова «Психологія музичних здібностей». Автор вважає, що головним показником музичності є емоційний відгук на музику, а до основних музичних здібностей відносить ті, які пов'язані зі сприйманням та відтворенням звуковисотного і ритмічного руху – музичний слух і почуття ритму. Також компонентами комплексу музичності Б.Теплов уважав тембровий, динамічний, гармонічний та абсолютний слух. Питання про структуру музичності Б.Теплов уважав одним із самих складних. Більшість авторів стверджують, що здібності, які входять у ядро музичності – це: ладове почуття, здібність вільно оперувати слуховими уявленнями та музично-ритмічне почуття. Нелогічним є погляд вважати немусичною людиною, яка емоційно сприймає музику, володіє гарними музично-сенсорними здібностями, але в неї не сформована гарна пам'ять [10: 124].

Важливу роль у розвитку здібностей відіграє темперамент, якості нервової системи – здібності витримувати тривале напруження, рухомість нервових процесів, тобто здібність до швидкої зміни збудження і гальмування, або навпаки. Слід згадати, що характер кожного відомого композитора виявлявся у його музиці (Й.С.Бах, Й.Гайдн, В.Моцарт, Л.Бетховен, Р.Вагнер, П.Чайковський, М.Лисенко та ін.).

Сучасні дослідження особистості приводять до роздумів про те, що не тільки здібності, але й тверда людська воля дає можливість досягти успіхів у музичній діяльності. Тобто слід завжди пам'ятати, що потрібно розвивати не тільки здібності, але й сприяти формуванню характеру.

Дослідження Б.Теплова, присвяченого психології музичних здібностей, відповідає цій концепції. Зокрема, він розглядає питання про співвідношення вроджених музичних здібностей і ролі зовнішніх впливів. Вродженими є лише задатки, а не музичні здібності, які розвиваються на основі задатків тільки шляхом виховання й навчання. «Здібність, яка не розвивається, не виховується, не піддається вправам, – це словосполучення, позбавлене змісту. Здібність не існує інакше, як у русі, в розвитку ... Музичність людини залежить від її природжених індивідуальних задатків, але вона є результатом розвитку, результатом виховання і навчання» [10: 22].

Н.Ветлугіна у своїх дослідженнях з питань музичного розвитку і формування музичних здібностей зазначає наступне: «Музичний розвиток розуміється як перехід від прояву простих, нижчих форм естетичних відношень і здібностей до складніших і вищих. Якщо з'являться нові якості у цих відношеннях і здібностях, то можна говорити про те, що музичний розвиток відбувся» [5: 22].

Проблемі музичної творчості та формуванню творчих здібностей присвячені деякі праці Б.Асаф'єва. Він високо оцінює роль творчості у формуванні творчих здібностей і вказує на те, що «поряд з розвитком корисних слухових навиків через музично-виконавську роботу в хорі й через відвідування занять із «слухання музики» (організація сприйняття музики) цей шлях – шлях розвитку музично-творчих навиків – буде найнеобхіднішим етапом еволюції і, мабуть, найдійовішим» [2: 149].

З цього висловлювання видно, що Б.Асаф'єв розглядає музичну творчість як один з видів музичної діяльності (поряд із співом і слуханням музики), розцінює цей вид як найдійовіший і, нарешті, говорить про музично-творчі навички, тобто припускає, що творчості можна навчити. Він підкреслює, що застосування музичної творчості у вихованні дітей зовсім не передбачає підготовку композиторів, тобто «мова йде лише про викликання творчого музичного інстинкту, який є в більшій кількості людей, ніж це гадають» [2: 149].

При визначенні поняття музичної творчості Б.Асаф'єв підкреслив, що власне творчість народжується з виконавського відтворення пісні. Такими є народні традиції усної творчості, за якої немовби трансформується, «орнаментується» те, що особливо запам'яталося. «Але ж, по суті, – пише автор, – будь-який творчий винахід є комбінуванням по-новому попередніх даних. Отож, у цьому наближенні до творчості через відтворення нема нічого небезпечного, навпаки, для музики усної традиції це найхарактерніша ознака: вона завжди імпровізується і живе в живому процесі відтворення. Й інакше жити не може» [2: 149]. Таким чином, ми знову зустрічаємось із зіставленням ролі наслідування й творчості.

Аналіз проблеми розвитку творчих здібностей багато в чому буде зумовлюватися тим змістом, який ми вкладатимемо в це поняття. Дуже часто в буденній свідомості творчі здібності ототожнюються із здібностями до різних видів художньої діяльності, з умінням красиво малювати, складати вірші, писати музику і т.п.

Очевидно, що поняття «творчі здібності» тісно пов'язане з поняттям «творчість», «творча діяльність». Під творчою діяльністю розуміється така діяльність людини, в результаті якої

створюється щось нове – будь це предмет зовнішнього світу або побудова мислення, що приводить до нових знань про світ, або відчуття, нове, що відображає відношення до дійсності.

Якщо уважно розглянути поведінку людини, її діяльність у будь-якій галузі, то можна виділити два основні види вчинків. Одні дії людини можна назвати відтворюючими або репродуктивними. Такий вид діяльності тісно пов'язаний з пам'яттю і його суть полягає в тому, що людина відтворює або повторює вже раніше створені і вироблені прийоми поведінки і дії.

Окрім репродуктивної діяльності в поведінці людини присутня творча діяльність, результатом якої є не відтворення вражень, що були в її досвіді, або дій, а створення нових образів або дій. В основі цього виду діяльності лежать творчі здібності.

Отже, у загальному вигляді визначення творчих здібностей виглядає таким чином. Творчі здібності – це індивідуально-особистісні якості людини, які визначають успішність виконання нею творчої діяльності різного роду [7: 204].

Творчі здібності є сплавом багатьох якостей. І питання про компоненти творчого потенціалу людини залишаються до цих пір відкритим, хоча зараз існує декілька гіпотез, що стосуються цієї проблеми. Багато психологів пов'язують здібності з творчою діяльністю, перш за все з особливостями мислення. Зокрема, відомий американський психолог Гілфорд, який цікавився проблемами людського інтелекту встановив, що творчим особам властиве так зване дивергентне мислення. Дивергентний спосіб мислення лежить в основі творчого мислення, яке характеризується такими особливостями: швидкістю, гнучкістю, оригінальністю, закінченістю.

Проблемою розвитку творчих здібностей молоді займалися дослідники В.Разумовський, А.Усова, М.Каган. В.Разумовський вивчав психологічну сторону творчості з метою розвитку творчих здібностей. А.Усова в своїх роботах відзначає, що розвиток творчих здібностей студентів – складова частина виховання. Творчі здібності людини розвиваються на основі високо розвинутого мислення, глибоких знань у спеціальній області, практичного досвіду і інтересу до справи.

Творчі здібності, як і інші, розвиваються тільки в діяльності. Успішний розвиток творчих здібностей можливий на основі системи завдань, що вимагають від студента творчого підходу. Завдання повинні бути посилені для основної маси студентів, щоб виховувати у них упевненість у своїх можливостях.

М.Каган, аналізуючи творчі здібності у контексті взаємозв'язку загально-музичних здібностей, виділяє основні: музично-аналітичні, виконавські, музично-творчі.

Серед загальномузичних здібностей умінь у різних видах діяльності особливе місце займають музично-творчі здібності. До них належать: інтерпретація, імпровізація та створення музики. Ці здібності безпосередньо пов'язані з усіма видами здібностей у музично-педагогічній діяльності вчителя: виконавськими; уміннями словесного пояснення; уміннями коригувати виконання з особливостями аудиторії, що сприймає, поєднати художнє виконання із словесним поясненням.

Найбільш складним із перелічених музично-творчих здібностей є імпровізація. Імпровізація – найбільш жива й активна форма музикування. Навчання імпровізації в середній і вищій ланці професійного музичного навчання є непростим завданням і пов'язано з низкою методичних і практичних труднощів.

Термін «імпровізація», тобто «миттєве або спонтанне створення художнього твору безпосередньо в момент його виконання» [3: 16] містить протиставлення тривалій і копіткій роботі з його опрацювання і художнього удосконалення. Імпровізацію визначають звичайно як «мистецтво мислити і виконувати музику одночасно» [8: 142].

Імпровізацію прийнято розглядати як невід'ємний компонент творчого процесу, що виникає безпосередньо в ході творчої діяльності, а також її результат і засіб удосконалення. Найбільшого поширення імпровізація й експромт, як вид імпровізації, набули в художній творчості як об'єктивно необхідний елемент професійної діяльності у сфері мистецтва. Імпровізація в будь-якому виді художньої творчості є засобом досягнення більшої глибини, емоційності, експресивності вираження в певній діяльності, інтуїтивного втілення виконавцем індивідуально-своєрідного розуміння того чи іншого жанру.

Імпровізація має свій прояв в різних видах мистецтва. Музична імпровізація – найстародавніший, найдемократичніший і найбільш невивчений вид музичного мистецтва. Звичайне її розуміння пов'язане з етимологією самого терміну. Але латинський прикметник «improvisus» – непередбачений, несподіваний, невідготовлений – указує лише на один аспект явища, що представляється сьогодні не найважливішим, а в інших випадках і не цілком правдоподібним. Радянське музикознавство, кажучи про три види музичної творчості (композиції, виконання та імпровізація), називало композицією творі музики, «результат творчого акту композитора», а імпровізацією – «особливий вид художньої творчості, при якій творі створюється безпосередньо в процесі його виконання» [3: 17].

Отже, сучасна музика надає великі можливості для творчої діяльності виконавців і в цьому процесі особливого значення набувають навички імпровізації як вид музично-творчих здібностей.

На думку О.Олексюк творча імпровізація вчителя музики є «проявом вільної суб'єктивності виконавця через об'єктивну сутність авторського тексту» і виступає як «форма реалізації духовного потенціалу особистості музиканта-педагога» [9: 126].

Імпровізація і композиція тісно пов'язані і взаємообумовлені: без уміння творити, неможливо імпровізувати і, навпаки, без уміння імпровізувати неможливо творити. Однак імпровізація як самоціль, і яка претендує на самоцінність, передбачає, крім навичок композиції, деякий спеціальний комплекс вправ, що дає змогу виконавцеві миттєво реалізовувати свій творчий задум.

Особливість імпровізації – у її миттєвості, у її здатності чітко передавати настрої моменту, в її непередбачуваності і несподіваності, а особливість композиції – у доборі й узагальненні музичного матеріалу, його конструюванні, тобто створенні деякого закінченого і позбавленого випадковостей цілого.

Б.Асаф'єв зауважував, що «композиторство» не повинно обмежуватися спеціалізацією і пільгою для особливо обдарованих. Ця помилка старої музичної педагогіки повинна бути виправлена, оскільки у більшості людей є в потенціалі задатки композиторського дару. З педагогічної точки зору найбільш складним завданням є активізація життєвої енергії, винахідливості, художньо-організаційних здібностей, активізація музично-творчого інстинкту, які повинні супроводжувати весь процес роботи музиканта [1: 78].

Велику увагу музично-творчому розвитку особистості приділяли відомі педагоги-музиканти Л.Баренбойм, Д.Кабалевський, Г.Нейгауз, які розглядали вміння створювати музику як невимушений прояв фантазії, вигадки, оригінальності мислення. М.Блінова писала, що «керувати розвитком композиторського таланту можна шляхом пояснень на образах кращих творів» [6: 23].

Отже, теоретичне осмислення даної проблеми дало можливість визначити сутність і зміст творчих здібностей та імпровізації. На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу наукової літератури можна зробити **висновок**, що навички імпровізації та музично-творчі здібності є чинником творчого розвитку особистості майбутніх учителів музики. Провідним механізмом актуалізації творчого потенціалу вчителя музики виступає художньо-педагогічна діяльність. Результати цієї діяльності свідчать про наявність творчих потенційних можливостей фахівця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б.В.Асафьев. – Изд. 2-е, доп. – М.-Л.: Музыка, 1973. – С. 78.
2. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс / Б.В.Асафьев. – Кн. 1. – Изд. 2-е доп. – М.-Л.: Музыка, 1971. – С. 149.
3. Багашев О. Феномен импровизации / О.Багашев. – М.: Советская музыка, 1987. – С. 16, 17.
4. Бойко Е.Н. К постановке проблемы умений и навыков в современной психологии // Сов. педагогика. – 1955. № 1. – С. 42.
5. Ветлугіна І.О. Музичний розвиток дитини / І.О.Ветлугіна. – К.: Муз. Україна, 1998. – С.22.
6. Громов Е.С. Природа художественного творчества / Е.С.Громов. – М.: Просвещение, 1986. – С. 23.
7. Лазарев М.О. Основи педагогічної творчості: Навч. посібник для пед. ін-т. / М.О.Лазарев. – Суми: ВВП «Мрія» – ЛТД, 1995. – С. 204.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И.Ожегов. – М.: Русский язык, 1995. – С. 142.
9. Олексюк О.М., Ткач М.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посібник / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – С. 126.
10. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М.Теплов. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1947. – С. 22, 124.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дідич Галина Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.